

למשמעות התיבה "עשוי" בספר משנה תורה

הגמרא במסכת סוכה פוסקת:

אמר רב יהודה אמר רב: סככה בחיצין זכרים - כשרה, בנקבות - פסולה. זכרים כשרה - פשיטא! - מהו דתימא ניגזור זכרים אטו נקבות, קא משמע לן. (אמר מר) בנקבות פסולה - פשיטא! - מהו דתימא: בית קיבול העשוי למלאות לא שמיה קיבול, קמשמע לן.

בדברי הרמב"ם ישנה סתירה. בהלכות כלים (ב, ג) פסק:

בית קיבול העשוי למלאותו אינו בית קיבול, כיצד? בקעת של עץ שחוקקין בה בית קיבול ותוקעין בו הסדן של ברזל, אם של נפחים היא אינה מקבלת טומאה, **שאע"פ שיש בה בית קיבול לא נעשה אלא למלאותו**, וכן כל כיוצא בזה

ואילו בהלכות סוכה (ה, ה) כתב:

סיככה בחיצים, בזכרים כשרה בנקבות פסולה, אף על פי שהוא עשוי להתמלאות בברזל בית קיבול הוא, ומקבל טומאה ככל כלי קיבול.

קושיא זו העלה כבר הרשב"א בתשובותיו (א, קצה) והניחה ללא תירוץ. בשו"ת שבות יעקב (א, לג) הציע תירוץ בשם רבי חיים חזון בעל "שנות חיים", שלגבי חיצים מכיוון שסיכך בהם הוכיח שאין דעתו למלאותם ומקבלים טומאה. בהמשך התשובה דוחה בעל השבות יעקב חילוק זה, ומציע לחלק בין מילוי קבוע למילוי זמני: בהלכות סוכה מדובר במילוי זמני ולכן לא עוקר את בית הקיבול, ואילו בהלכות כלים מדובר במילוי קבוע ולכן עוקר את משמעות בית הקיבול, וכיוון לתירוץ המאירי בסוכה (יב, ב). הרב ישראל יעקב פישר ב'אבן ישראל' הלכות סוכה חילק בין כלי שיש עליו צורת כלי כחיצים, שבו גם בית קיבול העשוי להתמלאות נחשב בית קיבול, לבין כלי שאין עליו צורת כלי כבקעת של עץ, שאם בית קיבול שבו עשוי להתמלאות הוא אינו נחשב בית קיבול.

המשותף לכל התירוצים הוא שהם אינם מסבירים כיצד תירוצם עולה מלשון הרמב"ם, אלא מעמידים כל מקרה במציאות אחרת, כדרכם של רבים מהתירוצים המנסים ליישב סתירות בין מקורות מקבילים. מלבד זאת, תירוצים אלו מיישבים אמנם את הסתירה ההגייונית בין שתי ההלכות, אך אינם מספקים תשובה ביחס לסתירה הלשונית - מדוע הרמב"ם השתמש באותו מונח לשני דברים מנוגדים? מדוע בחר הרמב"ם להשתמש במונח מהלכות סוכה כדי להטעים דין הפוך בהלכות כלים? וכי מטרת הרמב"ם ח"ו היא לבלבל את הלומד?...

* * *

נראה שהיישוב לשאלה זו עולה מתוך דקדוק בהבדל בין לשונות הרמב"ם בשתי ההלכות. נראה לומר שיש הבדל בין בית קיבול "העשוי למלאותו" לבין בית קיבול "העשוי להתמלאות". בית קיבול "העשוי למלאותו" פירושו שהכלי יוצר עם בית קיבול כדי שבסוף ימלאוהו, לשם כך עשו את הכלי, כמו שכתב הרמב"ם בפירוש "שלא נעשה אלא למלאותו", זהו ייעודו; ואילו בית קיבול "העשוי להתמלאות" פירושו שיש אפשרות שהוא יתמלא, הוא עלול לכך, בדומה לדבר העשוי להיגלות, לכתב העשוי להשתנות, לבור שעשוי להתגלות. לכן, כשהכלי מיועד למילוי הרי שאין לבית הקיבול שבו משמעות בפני עצמו, ולכן אין כאן כלי קיבול ואינו מקבל טומאה. לעומת זאת במקרה שמדובר בכלי שישנה אפשרות שבית הקיבול שבו יתמלא הרי שבית הקיבול אכן משמש כבית קיבול, לעיתים הוא מלא ולעיתים ריקן, יש כאן כלי קיבול המקבל טומאה ופסול לסכך. דרך זו קרובה ביישוב הסתירה לדרכו של המאירי שהובא לעיל, אך מבוארת ומיושבת בלשון הרמב"ם.

ייתכן שהשינוי במשמעות המילה "עשוי" תלוי האם הפועל שלאחריו הוא סביל ("להתמלאות", "להשתנות", "להתגלות") שאז משמעות המילה "עשוי" היא "עלול", או פעיל ("למלאותו") שאז משמעות המילה "עשוי" היא "מיועד".

חילוק לשוני זה אף מבוסס בסברה. אם יש פועל פעיל לאחר המילה "עשוי" מסתבר שמדובר על מחשבה פעילה שהשקיעו בייעוד הכלי, ולא רק באפשרות מציאותית, דבר הקורה מאליו, ששייכת בו יותר לשון סבילה.

מעניין שגם לגבי הביטוי "כלים העשויים להשאיל ולהשכיר" שאין להם חזקת מטלטלין, קיים ספק דומה. הראשונים נחלקו האם משמעות הביטוי היא כלים שעלולים להשאיל ולהשכיר אותם - או כלים שנועדו לצורך השאלה והשכרה. שיטת הרמב"ם (טוען ונטען ח, ג) לגבי כלים העשויים להשאיל ולהשכיר היא כפי האפשרות השנייה, כלים שזהו ייעודם, כפי שהראינו ש"להשאיל" זו צורה פעילה ולא סבילה ("עשויים להישאל").

בהמשך הגמרא בסוכה מופיעה דוגמא שלישית: "כל אגד שאינו עשוי לטלטלו אינו אגד" (=כל קשר שלא עשוי לטלטלו לא נחשב קשר, לעניין גזירת אוצר). רש"י פירש שהכוונה היא לאגד שאם יטלטלו אותו הוא יתפרק (וכ"כ הר"ן), אולם התוספות רי"ד פירש שמדובר במקרה שהקשירה לא נעשתה על מנת לטלטל (וכן משמע מהריטב"א, שפירש "עשוי" - "נעשה", וכ"כ בריא"ז שהובא בשלטי גיבורים על הרי"ף. ועיין בערוך לנר שכתב שזה מתאים לפי גרסת הרי"ף שלא כתב "אפילו תימא..."). נראה שגם כאן המחלוקת קשורה לפירוש המילה "עשוי", וכמו שביארנו.

* * *

השאלה ששאלתי אינה נוגעת רק להלכה מסוימת ברמב"ם בה ניתן היה אולי להסתפק בתירוץ מקומי, אלא נוגעת לכל לשון הזהב של הרמב"ם. עברתי על כל המקומות במשנה תורה בהם מופיעה המילה "עשוי" (בעזרת פרויקט השו"ת כמוכן), ומאתי מעל למאה [1] מופעים, ובכולם האבחנה מתקיימת! אציג עוד כמה דוגמאות ממרחבי משנה תורה':

לשון פעילה: "עשוי למלואותו" - "להעמיד התקרה הן עשויין" (תפילין ומזוזה וספר תורה ו, ג); "עשוי להעביר ריח" (ברכות ט, ז-ח); "עשוי להכניס ולהוציא" (שבת י, טז); "עשוי לחזק" (חמץ ב, טו); "עשוי לנחת" (כלים ג, א עיי"ש); "עשוי לשמש" (כלים ד, א עיי"ש); "עשוי להשאיל ולהשכיר" (טוען ונטען ח, ג); "עשויות לדור" (טוען ונטען יב, ג); "עשויה ליטע" (גזילה י, ד); ועוד רבות.

ולעומת זאת לשון סבילה: "עשוי להתמלאות" - "עשויה להתפנות" (שבת יז, ה; גזלה ואבדה טו, ז); "עשוי להיגלות" (קידוש החודש ג, יד; גירושין יב, טו); "עשוי להתטלטל" (כלים ג, א עיי"ש); "עשוי להתמלאות" (כלים ד, ג); "שהבור עשוי להתגלות" (נזקי ממון יב, ח); "עשוי לידרס" (גזלה ואבדה ד, יב); "עשויה להפנות" (רוצח ו, ח).

1 יוצא מן הכלל אחד (!) שמצאתי הוא הביטוי "שבני אדם עשויין לגרש בצנעה" (גירושין יב, ח) משמעות המילה "עשויין" שם היא "עלולין" ולא ח"ו "מיועדין" ונראה שהרמב"ם ניסח כאן במכוון ולא "עשויין להתגרש בצנעה" שלא יובן מלשונו בטעות שהאדם הוא המתגרש ולא המגרש.

הקדוש ב'קדושת לוי' [בקדושה חמישית לנס חנוכה] בשם הקדוש רבי בער ז"ל מביא שנס חנוכה נקרא 'גבורה שבחסד'. וביאר שם מרן ה'קדושת לוי', דהכוונה דכמו מי שאוהב את בנו, מחמת גודל חביבותו הוא מכלה ומשבר כל מי שמצער לבנו. אף אם הוא אינו שונא לאותו האיש המצער את בנו, עם כל זה מחמת אהבת בנו הוא נוקם נקמת בנו. נמצא שהנקמה שורשה באהבת בנו. כמו כן היתה נקמת מלכות הרשעה, שהיתה רק מחמת אהבת הבורא לבניו ולא מצד נקמת עצמו יתברך. כי לא היה עוד עתם לעשות בהם נקמה מחמת חטאם, והנקמה היתה רק מכח אהבת האל לבניו שהיו מכבידים עליהם בגזירתם. וזהו שאומרים בנוסח 'הנרות הללו': "על ידי כהניך הקדושים" - מאי נפקא מינה ע"י מי נעשה הנס? אבל בא לרמוז על הנ"ל, דלכאורה כהנים הם ממידת חסד, דאין דרכם לעשות נקמות וגבורות, ואיך עשו כאן היפך טבע? אבל בא לרמוז על כנ"ל, שהגבורה היתה 'גבורה שבחסד' מאהבת האל לבניו.

משנה שכיר לר"י ש טייכטל מועדים נס חנוכה